

УДК: 343.98: 343.226

DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-79-2-165-177>

Одерій Олексій Володимирович,
доктор юридичних наук, професор
*Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кропивницький*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6999-4387>

Герцик Ростислав Валерійович,
кандидат юридичних наук
*Донецький апеляційний суд, м. Маріуполь
(м. Хмельницький)*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6445-7558>

ТАКТИКА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено теоретичному дослідженню тактики судового розгляду в кримінальних провадженнях. Авторами розглянуто генезу судової тактики як криміналістичної категорії. На підставі аналізу наукових позицій зроблено висновок, що тактика судового розгляду є сумарною: тактика обвинувачення, тактика захисту й тактика суду (судді), яка їх, власне, і поєднує. До них приєднується і тактика інших учасників процесу (потерпілого, підсудного). Запропоновано уточнену дефініцію поняття тактики судового розгляду в кримінальних провадженнях.

Ключові слова: *судовий розгляд; криміналістична тактика; тактичний прийом; судові дії.*

Постановка проблеми. Судовий розгляд кримінальних проваджень займає в системі правоохоронної діяльності важливе місце. Він є заключним актом оцінки державних результатів розслідування і покарання злочинців. Усунення та виправлення помилок, недоліків і недоглядів досудового розслідування є можливим за умови високопрофесійної судової діяльності. Суддя повинен ефективно використовувати засоби та методи криміналістики в організації судового процесу, дослідженні доказів. Крім того, є незавершеною система теоретичних положень і рекомендацій із використання наявних здобутків криміналістики під час судового розгляду, а зважаючи на останні докорінні зміни кримінального процесуального законодавства України, виникає нагальна потреба у відповідних науково обґрунтованих практичних рекомендаціях. Унаслідок такого становища залишаються ще не вирішеними питання щодо таких криміналістичних категорій, як тактика судового розгляду, методика судового розгляду, їх співвідношення та місце у криміналістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі криміналістики та кримінального

процесу, які розглядали концептуальні питання розслідування злочинів загалом. Це праці Ю. П. Аленіна, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Т. В. Варфоломеєвої, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гора, Ю. М. Грошевого, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, О. В. Капліної, В. А. Колесніка, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. Є. Корноухова, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, І. М. Лузгіна, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, Г. А. Матусовського, В. Т. Нора, В. О. Образцова, О. В. Одерія, Т. А. Орлової, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, Б. Г. Розовського, О. С. Саїнчина, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, С. В. Слин'я, В. М. Стратонова, С. М. Стахівського, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, В. М. Шевчука, М. Є. Шумила, О. О. Юхна та ін. Вагомий внесок у розробку наукових основ судового розгляду кримінальних проваджень зроблено Л. Ю. Ароцкером, О. С. Александровим, Р. С. Белкіним, М. Й. Вільгушанським, С. П. Гришиним, Л. О. Зашляпіним, В. Н. Карагодіним, С. Л. Кисленком, І. І. Когутичем, О. Ю. Корчагіним, Ю. М. Мирошніченком, В. О. Попелюшом, Р. Л. Степанюком, О. Л. Стуліним, Т. Б. Чеджемовим, О. І. Чучукало, І. І. Шепітько, Р. М. Шехавцовим та ін. Безпосередньо концептуальним основам досудового розслідування корисливо-насильницьких злочинів було присвячено дослідження В. В. Тіщенко, а окремим їх видам (підвидам) – І. Л. Калімбет, Ю. А. Кричун, В. М. Мельничок, А. В. Хірсіна, Г. В. Щербакової та інших. Проте тактичні засади судового розгляду в кримінальних провадженнях в умовах змагального процесу залишаються недостатньо висвітленими й потребують наукового обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Криміналістика виникла як наука про методи розслідування злочинів, і тому спочатку сферою застосування її рекомендацій була тільки галузь досудового розслідування. Із розвитком науки ставало зрозумілим, що її рекомендації можуть бути з успіхом використані й у процесі судового розгляду. Аналіз можливостей і меж застосування даних криміналістики судом у певних випадках виявив необхідність розробки таких криміналістичних рекомендацій, які були б призначені саме для суду, враховували специфіку судового розгляду та його відмінності від досудового розслідування [1, с. 467; 2, с. 40].

Так, ще в 1960 році Л. Ю. Ароцкер, закликаючи ширше використовувати криміналістику в суді, обґрунтовував думку, що зараз усе більше стає очевидним, що подальше поліпшення якості розгляду кримінальних проваджень навряд чи може бути мислиме без широкого використання судом прийомів і методів криміналістичної науки, новітні досягнення якої можуть надати дійсну допомогу суду у встановленні об'єктивної істини [3, с. 22]. А вже у 1964 році він опублікував працю, яка була присвячена лише проблемним питанням застосування криміналістичних даних під час судового розгляду [4]. Зазначене видання можна назвати першою роботою монографічного характеру, у якій обґрунтовувалася принципова можливість і необхідність використання досягнень криміналістики в судовому розгляді. Автор акцентував на необхідності «озброїти» суд рекомендаціями з питань криміналістичної тактики. Правильна побудова судового розгляду, визначення черговості встановлення фактів, особливості судового розгляду залежно від характеру кримінального провадження – усі ці питання криміналістичної тактики також повинні бути відомі суду [4, с. 24]. Особливого значення надавав і судовим версіям, наголошуючи, що суддям треба знати методи

конструювання та перевірки їх під час судового розгляду. Слушно висловив думку, що криміналістикою можуть бути розроблені основні правила складання планів судового розгляду з урахуванням особливостей різних категорій кримінальних проваджень. Акцентував увагу й на використанні положень криміналістичної тактики під час проведення судового огляду місця події і речових доказів, судового експерименту, допиту, пред'явлення предметів для впізнання, а також особливості проведення криміналістичної експертизи. До того ж Л. Ю. Ароцкер наголошував і на тому, що суд потребує криміналістичних рекомендацій з методики дослідження причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та вибору засобів для їх усунення (криміналістична профілактика). На його думку, упровадження цих положень криміналістичної тактики в діяльність суду, безсумнівно, зробить судовий розгляд більш ефективним. У цілому всі перераховані положення криміналістики, по суті, утворюють розділ, який Л. Ю. Ароцкер запропонував назвати «судовою криміналістикою», предметом якого визначив прийоми й методи отримання і перевірки судом доказів з метою встановлення істини у справі, винесення обґрунтованого і правильного вироку, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, з метою вжиття заходів щодо їх усунення [4, с. 24–25].

Окремими науковцями це було не сприйнято, оскільки вони взагалі не вважали судовий розгляд предметом криміналістики. Зокрема, О. М. Васильєв стверджував, що необхідність розробки криміналістичних питань судового розгляду ніким та нічим не доведена і виглядає нав'язуванням того, чого практика не вимагає, у той час як такі важливі питання, як планування судового розгляду є предметом вивчення процесуальної науки [5, с. 41]. В. І. Комісаров [6, с. 20] припускав, що використання окремих тактичних рекомендацій на стадії судового розгляду ще не є підставою для розширення розуміння предмета й завдань слідчої тактики. В. К. Гавло та Є. А. Жегалов зауважували, що діяльність суду з організації і проведення судового розгляду, дослідження доказів і проведення судових дій є реалізацією не тактики, а методики судового розгляду [7, с. 66]. В. М. Бозров [8] та О. Я. Баєв [9, с. 8] узагалі не визнали існування судової тактики. Водночас у переважній більшості науковців ці положення не знайшли своєї підтримки.

Так, акцентуючи на криміналістичному характері прийомів, які використовує суд, Н. А. Якубович визначала тактику доказування під час судового розгляду як систему засобів і методів, що розроблені відповідно до кримінального процесуального закону з використанням даних спеціальних наук та узагальненням судової практики для організації планомірного й ефективного проведення судом та учасниками судового розгляду процесуальних дій із дослідження доказів [10, с. 139]. У свою чергу, В. О. Коновалова і В. Ю. Шепітько вказують на розширення її видів і меж дослідження, зокрема, на судову тактику [11, с. 10]. Останній у криміналістичному енциклопедичному словнику (2001) декілька разів на цьому акцентує увагу, а саме: криміналістична тактика – розділ криміналістики, який являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування попереднього розслідування і *судового слідства*, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють *судове дослідження*, щодо прийомів проведення окремих процесуальних (слідчих і *судових*) дій (курсив наш. – О. О., Р. Г.), спрямованих на збирання і дослідження доказів, на встановлення обставин, що сприяли вчиненню і приховуванню злочинів [12, с. 119–120]. Аналогічної позиції дотримується й І. І. Когутич, який зазначає, що тенденції розвитку криміналістичної

тактики потребують обов'язкового розширення меж її дослідження, адже традиційна її система та структура складових не відповідає сучасному рівню розвитку криміналістики, і включає до системи криміналістичної тактики, зокрема, тактику розгляду кримінальних проваджень у суді [13, с. 571]. Саме ця частина криміналістики, на думку Ю. В. Кореневського, має особливу потребу в розробці, пристосуванні до потреб судового розгляду, оскільки через суттєві особливості судового розгляду в порівнянні з досудовими стадіями судочинства криміналістичні рекомендації з тактики досудового розслідування в судовому розгляді безпосередньо, як правило, не можуть бути застосовані [14, с. 35]. Таку ж думку висловлював А. І. Вінберг, зазначаючи, що «тактика судових дій, спрямованих на виявлення, перевірку й використання доказів, істотно відрізняється від тактики однойменних слідчих дій і заслуговує спеціальної розробки» [15, с. 15]. У спеціальній літературі увага акцентується й на тому, що об'єктом дослідження криміналістичної тактики стає не тільки діяльність слідчого щодо застосування технічних засобів, тактичних прийомів і методик отримання, дослідження та використання інформації з метою встановлення всіх обставин злочину, але й діяльність прокурора, судді, захисника, експерта, працівника оперативного підрозділу та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [16, с. 34]. Наприклад, як вважає Г. О. Зорін, криміналістика вивчає такі різновиди діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних справах, а відтак слід говорити і про наявність у її системі таких підрозділів, як криміналістика захисту, криміналістика господарської діяльності та багатьох інших [17, с. 9–16]. В. К. Весельський стверджував, що значення криміналістичної тактики для практики полягає у сприянні найбільш успішному здійсненню, зокрема, судової діяльності в кримінальних провадженнях. Від того, як часто судді та інші особи звертаються до тактичних рекомендацій і наскільки корисним вони знаходять їх застосування, зрештою залежить ефективність наукових криміналістичних тактичних розробок [18, с. 142]. О. Я. Баєв та В. Ю. Шепітько є прихильниками виокремлення в системі криміналістики такого напрямку, як адвокатологія (адвокатська тактика) [19; 12]. Аналізуючи різноманітні точки зору з цього приводу, О. В. Бишовець робить висновок, що: 1) тактика захисту за сферою її застосування обмежується виключно кримінальним судочинством; 2) цільова спрямованість тактики захисту полягає у захисті прав і законних інтересів підозрюваного і в ході досудового розслідування та обвинуваченого в суді; 3) за гносеологічною природою тактика захисту є системою засобів здійснення захисної діяльності у кримінальному процесі. А надалі говорить про необхідність виділяти у структурі криміналістичної тактики поряд з тактикою слідчих (розшукових) і судових дій ще й тактику захисту. Аргументується це тим, що існування її як самостійного підрозділу криміналістичної тактики покликане протидіяти порушенню прав і законних інтересів громадян, адже слідчий на досудовому слідстві чи прокурор під час судового розгляду кримінального провадження можуть не проявляти ініціативи, наполегливості, не підходити творчо до використання тактичних прийомів і технічних засобів, невміло застосувати дані логіки і психології. Зміст тактики захисту дає підстави для її визначення як окремого підрозділу криміналістичної тактики, який є системою наукових положень та розроблених на їх основі рекомендацій про засоби, що використовуються адвокатами з метою забезпечення успішного вирішення їх професійних завдань

у кримінальному судочинстві [20, с. 206]. У свою чергу, О. С. Рубіс виокремлює тактику підтримання державного обвинувачення [21].

Розширення сфери криміналістичних досліджень і їх поширення на судову стадію кримінального процесу [22] зумовило потребу в перегляді уявлень про об'єкт її пізнання і появу пропозицій щодо включення до об'єктів криміналістичного дослідження професійної діяльності суддів, адвокатів і державних обвинувачів. З огляду на наведене, В. А. Журавель у своїй монографії ретельно розглянув це питання і дійшов висновку, що пропозиції щодо включення до об'єктів пізнання криміналістики таких різновидів діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних провадженнях, потребують додаткової аргументації, співвідношення та розмежування з традиційно існуючими [23, с. 54–62].

Одним з основних завдань криміналістики, як відомо, є наукова розробка рекомендацій для практичних підрозділів щодо боротьби зі злочинністю, яку розуміють не тільки як роботу органів досудового розслідування, але й суду. Тільки після вироку суду можна говорити про ефективність використання рекомендацій науки, про досягнення її кінцевої мети. Отже, тактика судового розгляду є логічно послідовною і завершальною частиною криміналістичної тактики. В іншому разі весь процес розслідування втрачає свій остаточний зміст, а завдання криміналістики, як науки, залишаються не вирішеними.

Аналіз наукової літератури свідчить про різні погляди (навіть з певною еволюцією) щодо розуміння тактики судового розгляду та її місця у структурі системи криміналістики. Так, Н. В. Андрєєва визначає судову тактику як систему наукових положень і розроблених на її основі тактичних рекомендацій та прийомів щодо організації, планування і проведення судового розгляду, реалізованих їхніми професійними учасниками з метою всебічного, повного й об'єктивного розгляду судом кримінальних проваджень [24, с. 62]. У свою чергу, О. Ю. Корчагін вважає, що це система криміналістичних науково-практичних рекомендацій щодо оптимізації судового розгляду, раціональних способів виконання судових дій з метою встановлення істини у справі [25, с. 78]. В. І. Комісаров, у роботах якого яскраво простежується еволюція поглядів від повного невизнання судової тактики до навпаки (з наведенням ґрунтовних міркувань у співавторстві з С. Л. Кисленко), прямо визнає, що тактика судового розгляду – *це завершальна частина криміналістичної тактики* (курсив наш. – О. О., Р. Г.). У цій частині повинні вивчатися закономірності взаємовідносин учасників судового розгляду за типових ситуацій збирання (формування), дослідження і використання доказів, на основі чого реалізуватимуться традиційні й новорозроблені системи криміналістичних рекомендацій з метою найоптимальнішого вирішення загальних та окремих завдань криміналістики та кримінального судочинства [26, с. 77–78]. Український дослідник Ю. М. Мирошніченко судову тактику розглядає як *складову особливої частини криміналістичної тактики* (курсив наш. – О. О., Р. Г.) та розуміє її як систему наукових положень і розроблених на їх основі відповідно до вимог процесуального закону рекомендацій щодо організації та планування оптимального й раціонального судового провадження, послідовність дослідження доказів, проведення судових дій для встановлення істини та ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Автор визнає тактику суду перспективним напрямом розвитку науки криміналістики з метою поширення в суддівському середовищі криміналістичних знань, впровадження в судову практику криміналістичних тактичних рекомендацій задля

підвищення ефективності судочинства [27, с. 96]. У свою чергу, Н. М. Максимишин запропонувала розуміти тактику розгляду кримінальних проваджень у суді як одну з *частин криміналістичної тактики* (курсив наш. – О. О., Р. Г.), що містить систему наукових положень та розроблених на їх основі відповідних засобів (приймів, рекомендацій з їхньої реалізації, операцій) організації та планування всього процесу розгляду кримінальних проваджень у суді, допустимого й раціонального збирання, дослідження і використання доказів та іншої значущої для судового провадження інформації судом, прокурором-державним обвинувачем, адвокатом-захисником з метою встановлення в ньому, відповідно до своєї процесуальної функції, істини [28, с. 73].

Цей перелік можна продовжити, але наведені думки науковців є найбільш характерними, що дає змогу зробити такі висновки: а) судова тактика, як криміналістична категорія, визнається навіть тими науковцями, які свого часу її категорично не сприймали (В. І. Комісаров); б) її визначення та місце в системі криміналістики не знайшло єдиного розуміння (певні науковці вбачають її як «частину» (Н. М. Максимишин), «особливу частину» (Ю. М. Мирошниченко) і «завершальну частину» (В. І. Комісаров) криміналістичної тактики). Зважаючи на це, висловимо певні міркування.

Більшість науковців, намагаючись розкрити зміст тактики судового розгляду, вивчають останню тільки як тактику діяльності суду. Саме стосовно до його діяльності низка авторів відносить учення про судову версію, про планування, а також тактику проведення окремих судових дій. Предмет тактики судового розгляду визначається як система наукових положень, спрямованих на організацію найбільш ефективного розгляду кримінальних проваджень; доцільних, заснованих на принципах правосуддя, специфічних прийомів і способів проведення судом процесуальних дій для встановлення події злочину, винуватості особи, що його вчинила, і винесення обґрунтованого вироку, а також виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину [29, с. 13]. Водночас така позиція є дискусійною, оскільки не відповідає вимозі змагальності, на основі якої будується все сучасне кримінальне судочинство, а тому є однобічною. До того ж на доцільності використання в судовому розгляді окремих рекомендацій криміналістики не тільки суддею, а й такими учасниками процесу, як прокурор та адвокат, наголошувало багато науковців, включаючи в поняття тактики судового розгляду не тільки тактику суду (судову тактику), а й тактику обвинувачення і тактику захисту [30, с. 10; 31, с. 10]. Такий підхід є цілком закономірним і ґрунтується на теорії поділу процесуальних функцій сторін у кримінальному провадженні, відповідно до якого дослідження всіх обставин кримінального провадження здійснюється більшою мірою на основі тих даних, які виявили та представили самі учасники процесу. І хоча порядок судового розгляду детально регламентований кримінальним процесуальним законом, проте практично по кожному кримінальному провадженню виникає чимало тактичних завдань, законодавче вирішення яких неможливо, оскільки всі варіанти розвитку судового розгляду законодавець не в змозі передбачити та врахувати. Так, за межами законодавчого регулювання залишаються такі питання судового розгляду, як порядок дослідження доказів, послідовність допиту обвинувачених, потерпілих, свідків та експертів, послідовність постановки питань дослідження конкретних фактів кримінального правопорушення під час допиту, тактичні особливості огляду речових доказів та документів і багато інших. При цьому в ч. 1 ст. 349

Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) лише зазначено, що докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, зі сторони захисту – у другу. Усі ці питання, що виникають перед суддями, прокурором і адвокатом під час судового розгляду, мають тактичний характер, належать до сфери тактики й повинні вирішуватися не на основі суб'єктивістського підходу, а з урахуванням наукових тактичних рекомендацій. Крім того, доцільність їх використання безпосередньо на стадії судового розгляду в кримінальних провадженнях закладено й у самому КПК України, зокрема у статті 333 «Застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження». Тому цілком правильним є твердження В. Ю. Шепітька, що термін «судова тактика» – поняття родове, яке охоплює всю систему тактичних прийомів, що використовуються в судовому процесі, включаючи тактику суду, обвинувачення і захисту [32, с. 311].

Специфіка стадії судового розгляду корелює з об'єктом тактики судового розгляду кримінальних проваджень, який можна тлумачити як сукупність закономірностей, що впливають (прямо або опосередковано) на взаємодію учасників судового розгляду, визначають рамки реалізації сторонами кримінального провадження певних тактичних прийомів; закономірностей дослідження та оцінки доказів у суді тощо. Зазначені закономірності можуть бути основою формування принципів та завдань тактики судового розгляду.

Так, О. О. Сичова, скориставшись таким підходом, окреслила 19 принципів тактики судового розгляду, серед яких: 1) вільний вибір допустимих тактичних засобів і їх творче застосування для вирішення завдань судового розгляду; 2) вибірковість тактичного впливу; 3) прогнозування; 4) активність під час дослідження доказів; 5) організуюча роль суду в процесі дослідження доказів; 6) планованість обрання та реалізації тактичних засобів дослідження доказів; 7) динамічність і циклічність тактичного впливу; 8) ситуативність; 9) безпека [33, с. 48–49].

На підставі наведеного можна виокремити завдання тактики судового розгляду кримінальних проваджень, серед яких: 1) найефективніша організація діяльності суду та сторін щодо дослідження доказів; 2) раціональна побудова взаємодії суду та учасників процесу задля успішного вирішення завдань щодо дослідження доказів; 3) створення оптимальних умов провадження судових дій, які максимально сприяють вирішенню їх завдань, у тому числі й тих, що ставлять перед собою сторона обвинувачення та сторона захисту; 4) раціональне використання часу судового процесу, матеріальних засобів та моральних сил його учасників; 5) розробка тактичних прийомів провадження судових дій.

З позиції завдань криміналістики структуру тактики судового розгляду можна розглядати як: а) власне тактику суду (провадження окремих судових дій, особливості підготовки, проведення й оцінки їх результатів та ухвалення рішень з цього приводу, тактичні прийоми дослідження та оцінки доказів на стадії судового розгляду; специфіка взаємовідносин учасників судового розгляду та суду, тактичні дії головуючого з цього приводу для створення сприятливих умов щодо проходження самого процесу розгляду справи та запобігання конфліктним ситуаціям тощо); б) тактику підтримки державного обвинувачення; в) тактику професійного захисту (особливо в конфліктних ситуаціях, в умовах протидії з боку захисника обвинуваченого, заперечення обвинуваченням або одним із них своєї вини тощо).

Суду необхідно ретельно вивчити матеріали кримінального провадження не лише з позиції дотримання кримінального процесуального законодавства, а й стосовно достатності інформації для вирішення тієї судової ситуації, що склалася, розробки алгоритму проведення судового розгляду, вибору тактики судових дій, що сприяли б установленню елементів, яких бракує в логічно побудованому ланцюжку доказів. Отже, можна говорити про те, що тактика судового розгляду є сумарною: тактика обвинувачення, тактика захисту й тактика суду (судді), яка їх, власне, і поєднує. До них приєднується і тактика інших учасників процесу (потерпілого, підсудного). Ураховуючи наведене, сумарність, на думку О. Ю. Корчагіна, треба розуміти як процес трансформації (обліку, приєднання) тактики обвинувачення та захисту судом (суддею) з причин впевнено домінуючого положення головуєчого в судовому засіданні [34, с. 130]. Такої позиції дотримуються й інші науковці [35, с. 35], при цьому А. В. Мішин чітко вказує, що структуру тактики судового розгляду по кримінальному провадженню слід розглядати як вид тактики суду, тактики сторони обвинувачення, тактики сторони захисту. Тактичні засоби дослідження доказів можуть ефективно застосовуватися, якщо забезпечується погоджена взаємодія суду з обома сторонами [36].

Зв'язок судді (суду), державного обвинувача, захисника у процесі використання тактичних прийомів є діалектичним. Дослідження доказів під час судового розгляду проводиться завдяки зусиллям державного обвинувача, захисника і, меншою мірою, судді (головуючого). Обвинувач та захисник, виконуючи свої процесуальні функції, взаємодіють і протидіють, обґрунтовуючи кожен свою позицію. Використання прийомів судової тактики обвинувачем підвищує ефективність його діяльності, а отже й обґрунтованість судового вироку. У свою чергу, захисник, обираючи й відстоюючи свою правову позицію, визначає власну лінію поведінки та способи проведення судових дій. Тобто і державний обвинувач, і захисник під час судового розгляду знаходяться у відносинах, які обумовлені не лише кримінальним процесуальним кодексом, а й займаною позицією, і тому впливають один на одного. Саме така змагальність і зумовлює використання прийомів судової тактики з метою підвищення ефективності своїх дій, тож можна стверджувати, що дії обвинувача та захисника певною мірою обумовлені. Критично ставлячись до поглядів на криміналістику для обвинувачів та захисників [37, с. 138], оскільки тактика як розділ криміналістики єдина, визначимо, що судова тактика повинна вивчати закономірності взаємовідносин учасників судового розгляду, дослідження та оцінку доказів тощо [26].

Побудова структури тактики судового розгляду в такому варіанті має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Користуючись нею, сторони кримінального провадження конкретно орієнтовані на певні рекомендації криміналістичної тактики, що дозволяє суттєво розширити їх дослідницький інструментарій під час судового розгляду в кримінальних провадженнях.

У свою чергу, М. Й. Вільгушинський слушно зазначає, що тактика судового слідства відрізняється певною специфікою, яка пов'язана із: 1) складністю взаємодій та взаємостосунків учасників кримінального судочинства; 2) своєрідністю «колективного» дослідження та перевірки доказів у суді; 3) чітким розмежуванням функцій учасників процесу; 4) виконанням організуючої та регулюючої ролі суду під час судового розгляду. Зважаючи на наведене, продовжує науковець, побудова тактики судового слідства має бути пов'язана з декількома напрямками, зокрема:

1) проблемою організації і планування судової діяльності; 2) проблемою взаємодії учасників судового слідства; 3) проблемою визначення тактичних платформ сторін, що змагаються; 4) проблемою тактичної доцільності проведення окремих судових дій; 5) проблемою тактичного змісту (застосування тактичних прийомів) судової дії; 6) проблемою розроблення тактичних прийомів різних судових дій; 7) проблемою реалізації тактичних прийомів різними учасниками судового розгляду [38, с. 22–23.].

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження тактику судового розгляду можна визначити як логічно-послідовну завершальну складову частину криміналістичної тактики, яка є системою наукових положень і практичних рекомендацій щодо обрання та застосування судом і сторонами кримінального провадження як окремих тактичних прийомів дослідження доказів, так і найбільш ефективної та доцільної лінії поведінки з метою успішного вирішення завдань кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Белкин Р. С. Криминалистика : учебник. Москва : НОРМА-ИНФРА. 1999. 990 с.
2. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики: тенденції та наукові дискусії. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 40–45.
3. Ароцкер Л. Е. Шире использовать в суде криминалистику. *Советская юстиция*. 1960. № 11. С. 21–25.
4. Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва, 1964. 223 с.
5. Васильев А. Н. Следственная тактика и ее место в системе криминалистики. *Советская криминалистика на службе следствия* : сборник статей. 1961. Вып. 15. С. 5–47.
6. Комиссаров В. И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1980. 124 с.
7. Гавло В. К., Жегалов Е. А. Тактика и методика судебного следствия. *Известия Алтайского гос.ун-та*. 2004. № 2 (32). С. 64–71.
8. Бозров В. М. «Тактика судьи» в прошлом и настоящем уголовном процессе. *Российская юстиция*. 2003. № 10. С. 31–32.
9. Баев М. О., Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Прокурорская тактика. Адвокатская тактика : науч.-практ. пособие. Москва : Экзамен, 2005. 344 с.
10. Солодов Д. А. Основания структурирования и виды частных криминалистических методик. *Воронежские криминалист. чтения* : сб. науч. тр. под ред. О. Я. Баева. 2005. Вып. 6. С. 218–225.
11. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учебное пособие. Харьков : Гриф, 1997. 255 с.
12. Шепитько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 8–20.
13. Когутич І. І. Про окремі складові криміналістичної тактики. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 567–572.
14. Корневский Ю. В. Криминалистика для судебного следствия. 2-е изд., испр. и доп. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. 197 с.
15. Винберг А. И. Криминалистика. Раздел 1. Введение в науку : учебное пособие / под ред. Р. С. Белкина. Москва, 1962. 96 с.
16. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. Киев : Вища школа, 1987. 149 с.
17. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000.
18. Весельський В. К. Основні напрями розвитку криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 135–143.
19. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него : науч.-практ. пособие. Москва : Экзамен, 2003. 432 с.

20. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / В. М. Глібко та ін.; ред. В. Ю. Шепітько; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. К. : Ін Юре, 2001. 682 с.

21. Рубис А. С. Криминалистическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монография. Минск : БГУ, 2005. 271 с.

22. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді : монографія. Львів : Тріада плюс, 2009. 448 с.

23. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

24. Андреева Н. В. Предмет и структура судебной тактики. *Криминалистические средства и методы исследования преступлений*. Воронеж, 1999. С. 61–63.

25. Корчагин А. Ю. Основы тактики судебного следствия : науч.-практическое пособие. Краснодар : КГАУ, 2007. 218 с.

26. Кисленко С. Л., Комиссаров В. И. Судебное следствие: состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2003. 176 с.

27. Мирошниченко Ю. М. Тактика суду в кримінальному провадженні: генеза та перспектива. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 84–97.

28. Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 250 с.

29. Сухов С. П. Тактические особенности судебного следствия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Свердловск, 1972. 24 с.

30. Бозров В. М. Процессуальные, криминалистические и психологические аспекты судебного следствия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Свердловск, 1991. 21 с.

31. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 20 с.

32. Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.

33. Сычева О. А. Тактика судебного следствия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Казань, 2009. 220 с.

34. Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2008. 355 с.

35. Гавло В. К., Неймарк М. А. Тактика судебного следствия по делам о хищениях денежных средств в сфере банковского кредитования. *Известия Алт ГУ*. 2015. № 2 (86). С. 35–40.

36. Мишин А. В. Особенности криминалистической деятельности в судебном производстве по уголовным делам. *Ученые записки Казанского ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2017. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-kriminalisticheskoy-deyatelnosti-v-sudebnom-proizvodstve-po-ugolovnym-delam> (дата звернення: 25.03.2022).

37. Баев М. О., Баев О. Я. Защита от обвинения в уголовном процессе. Воронеж, 1995. 228 с.

38. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Х., 2010. 168 с.

References

1. Belkin, R. S. (1999). *Kriminalistika : uchebnik* [Criminalistics: textbook]. Moskva : NORMA-INFRA. 990 s. [in Russian].

2. Vilhushynskiy, M. I. (2009). *Taktyka sudovoho slidstva i systemi kryminalistyky: tendentsii ta naukovi dyskusii* [Tactics of judicial investigation and the system of criminology: trends and scientific discussions]. *Sudova apeliatsiia*. № 2 (15). S. 40–45 [in Ukrainian].

3. Arotsker, L. Ye. (1960). *Shire ispol'zovat' v sude kriminalistiku* [Wider use of forensics in court]. *Sovetskaya yustitsiya*. № 11. S. 21–25 [in Russian].

4. Arotsker, L. Ye. (1964). *Ispol'zovaniye dannykh kriminalistiki v sudebnom razbiratel'stve ugolovnykh del* [The use of forensic data in criminal proceedings]. Moskva. 223 s. [in Russian].

5. Vasil'yev, A. N. (1961). *Sledstvennaya taktika i yeye mesto v sisteme kriminalistiki* [Investigative tactics and its place in the forensic system]. *Sovetskaya kriminalistika na sluzhbe sledstviya* : sbornik statey. Vyp. 15. S. 5–47.

6. Komissarov, V. I. (1980). Nauchnyye, pravovyye i нравstvennyye osnovy sledstvennoy taktiki [Scientific, legal and moral foundations of investigative tactics]. Saratov : Izd-vo Sarat. un-ta. 124 s. [in Russian].
7. Gavlo, V. K., Zhegalov, Ye. A. (2004). Taktika i metodika sudebnogo sledstviya [Tactics and methods of judicial investigation]. *Izvestiya Altayskogo gos.un-ta.* № 2 (32). S. 64–71 [in Russian].
8. Bozrov, V. M. (2003). «Taktika sud'i» v proshlom i nastoyashchem ugolovnom protsesse ["Judge's tactics" in the past and present criminal process]. *Rossiyskaya yustitsiya.* № 10. S. 31–32 [in Russian].
9. Bayev, M. O., Bayev, O. Ya. (2005). Taktika ugolovnogo presledovaniya i professional'noy zashchity ot nego. Prokurorskaya taktika. Advokatskaya taktika : nauch.-prakt. posobiye [Tactics of criminal prosecution and professional defense against it. prosecutorial tactics. Lawyer tactics: scientific and practical guide]. Moskva : Ekzamen. 344 s. [in Russian].
10. Solodov, D. A. (2005). Osnovaniya strukturirovaniya i vidy chastnykh kriminalisticheskikh metodik [Grounds for structuring and types of private forensic techniques]. *Voronezhskiy kriminalist. chteniya* : sb. nauch. tr. / pod red. O. YA. Bayeva. Vyp. 6. S. 218–225 [in Russian].
11. Konovalova, V. Ye., Shepit'ko, V. YU. (1997). Kriminalisticheskaya taktika: teorii i tendentsii : ucheb. posobiye [Forensic tactics: theories and trends: a textbook]. Khar'kov : Grif. 255 s. [in Russian].
12. Shepitko, V. Yu. (2019). Predmet kryminalistychnoi taktyky: istoriia formuvannia, zmist ta tendentsii [The subject of forensic tactics: the history of formation, content and trends]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky.* Vyp. 19. S. 8–20 [in Ukrainian].
13. Kohutych, I. I. (2012). Pro okremi skladovi kryminalistychnoi taktyky [On some components of forensic tactics]. *Univertsytetski naukovy zapysky.* № 1. S. 567–572 [in Ukrainian].
14. Korenevskiy, Yu. V. (2002). Kriminalistika dlya sudebnogo sledstviya [Criminalistics for judicial investigation]. 2-ye izd., ispr. i dop. Moskva : AO «Tsentр YurInfoR». 197 s. [in Russian].
15. Vinberg, A. I. (1962). Kriminalistika. Razdel 1. Vvedeniye v nauku : uchebnoye posobiye / pod red. R. S. Belkina [Criminalistics. Section 1. Introduction to Science : Study Guide]. Moskva. 96 s. [in Russian].
16. Varfolomeyeva, T. V. (1987). Kriminalistika i professional'naya deyatel'nost' zashchitnika [Criminalistics and professional activity of the defender]. Kiyev : Vishcha shkola. 149 s. [in Russian].
17. Zorin, G. A. (2000). Teoreticheskiye osnovy kriminalistiki [Theoretical foundations of forensic science]. Minsk : Amalfeya [in Russian].
18. Veselskiy, V. K. (2011). Osnovni napriamy rozvytku kryminalistychnoi taktyky [The main directions of development of forensic tactics]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka).* Vyp. 24. S. 135–143 [in Ukrainian].
19. Bayev, O. Ya. (2003). Taktika ugolovnogo presledovaniya i professional'noy zashchity ot nego : nauch.-prakt. posobiye [Tactics of criminal prosecution and professional defense against it : a scientific and practical guide]. Moskva : Ekzamen. 432 s. [in Russian].
20. Kryminalistyka : pidruchnyk dlia stud. yuryd. spets. vyshch. zakl. osvity [Criminology : a textbook] / V. M. Hlibko ta in.; red. V. Yu. Shepitko; Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. K. : In Yure, 2001. 682 s. [in Ukrainian].
21. Rubis, A. S. (2005). Kriminalisticheskoye obespecheniye deyatel'nosti prokurora v sfere bor'by s prestupnost'yu : monografiya [Criminalistic support of the activities of the prosecutor in the field of combating crime : monograph]. Minsk : BGU. 271 s. [in Russian].
22. Kohutych, I. I. (2009). Vykorystannia znan ta zasobiv kryminalistychnoi taktyky i metodyky pid chas rozghliadu kryminalnykh sprav u sudi : monohrafiia [The use of knowledge and tools of forensic tactics and methods in criminal proceedings in court : a monograph]. Lviv : Triada plus. 448 s. [in Ukrainian].
23. Zhuravel, V. A. (2021). Zahalna teoriia kryminalistyky: heneza ta suchasnyi stan : monohrafiia [General theory of criminology: genesis and current state : monograph]. Kharkiv : Pravo. 448 s. [in Ukrainian].
24. Andreeva, N. V. (1999). Predmet i struktura sudebnoy taktiki [The subject and structure of judicial tactics]. *Kriminalisticheskie sredstva i metody issledovaniya prestuplenij.* Voronezh. S. 61–63 [in Russian].
25. Korchagin, A. YU. (2007). Osnovy taktiki sudebnogo sledstviya : nauch.-prakticheskoe posobie [Fundamentals of judicial investigation tactics: scientific and practical guide]. Krasnodar : KGAU. 218 s. [in Russian].

26. Kislenko, S. L., Komissarov, V. I. (2003). *Sudebnoe sledstvie: sostoyanie i perspektivy razvitiya* [Judicial investigation: state and development prospects]. Moskva : Yurlitinform. 176 s. [in Russian].
27. Myroshnychenko, Yu. M. (2013). *Taktyka sudu v kryminalnomu provadzhenni: heneza ta perspektyva* [Court tactics in criminal proceedings: genesis and perspective]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. № 1. S. 84–97 [in Ukrainian].
28. Maksymyshyn, N. M. (2016). *Sudovyi dopyt: protsesualne i kryminalistychno doslidzhennia* [Judicial interrogation: procedural and forensic investigation] : dys. ... kand. iuryd. nauk : 12.00.09. Lviv. 250 s. [in Ukrainian].
29. Suhov, S. P. (1972). *Takticheskie osobennosti sudebnogo sledstviya* [Tactical features of the judicial investigation] : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09. Sverdlovsk. 24 s. [in Russian].
30. Bozrov, V. M. (1991). *Processual'nye, kriminalisticheskie i psihologicheskie aspekty sudebnogo sledstviya* [Procedural, forensic and psychological aspects of the judicial investigation] : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09. Sverdlovsk. 21 s. [in Russian].
31. Vilhushynskiy, M. I. (2009). *Taktyka sudovoho slidstva v systemi kryminalistyky* [Tactics of judicial investigation in the system of criminology] : avtoref. dys. ... kand. iuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian].
32. SHepit'ko, V. Yu. (2002). *Teoriya kriminalisticheskoy taktiki : monografiya* [Theory of forensic tactics: monograph]. Har'kov : Grif. 349 s. [in Russian].
33. Sycheva, O. A. (2009). *Taktika sudebnogo sledstviya* [Tactics of judicial investigation] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09. Kazan'. 220 s. [in Russian].
34. Korchagin, A. Yu. (2008). *Organizacionno-takticheskie i metodicheskie osnovy kriminalisticheskogo obespecheniya sudebnogo razbiratel'stva ugovolnyh del* [Organizational-tactical and methodological foundations of forensic support for the trial of criminal cases] : dis. ... dokt. yurid. nauk : 12.00.09. Krasnodar. 355 s. [in Russian].
35. Gavlo, V. K., Nejmark, M. A. (2015). *Taktika sudebnogo sledstviya po delam o hishcheniyah denezhnyh sredstv v sfere bankovskogo kreditovaniya* [Tactics of judicial investigation in cases of embezzlement of funds in the field of bank lending]. *Izvestiya AltGU*. № 2 (86). S. 35–40 [in Russian].
36. Mishin, A. V. (2017). *Osobennosti kriminalisticheskoy deyatel'nosti v sudebnom proizvodstve po ugovolnym delam* [Features of forensic activity in judicial proceedings in criminal cases]. *Uchenye zapiski Kazan. un-ta. Ser. Gumanit. nauki*. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-kriminalisticheskoy-deyatelnosti-v-sudebnom-proizvodstve-po-ugolovnym-delam> (data zvernennia: 25.03.2022) [in Russian].
37. Baev, M. O., Baev, O. Ya. (1995). *Zashchita ot obvineniya v ugovolnom processe* [Defense against prosecution in criminal proceedings]. Voronezh. 228 s. [in Russian].
38. Vilhushynskiy, M. Y. (2010). *Taktyka sudovoho slidstva v systemi kryminalistyky : monografiya* [Tactics of judicial investigation in the system of criminology : a monograph] / za red. V. Yu. Shepitka. Kh. 168 s. [in Ukrainian].

Oderiy Oleksiy,

Doctor of Law, Professor

Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6999-4387>

Hertsyk Rostyslav,

PhD in Law

Donetsk Court of Appeal, Mariupol (Khmelnyskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6445-7558>

TACTICS OF LITIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: THEORETICAL ASPECT

The article is devoted to the theoretical study of the tactics of judicial review in criminal proceedings. Judicial review of criminal proceedings occupies an important place in the law enforcement system. It is the final act of assessing the state results of the investigation and punishment of criminals. Elimination and correction of errors, shortcomings and omissions of the pre-trial investigation is possible under the condition of highly professional judicial activity. The judge must effectively use the means and methods of criminology in the organization of the trial, the study of evidence. At the same time, the system of theoretical provisions and recommendations on the use of existing achievements of criminology during the trial remains incomplete, and given the recent radical changes in the criminal procedure legislation of Ukraine, there is an urgent need for relevant science-based practical recommendations. As a result of

this situation, the issues of such forensic categories as the tactics of the trial, the methods of the trial, their relationship and place in forensics remain unresolved. From the position of the tasks of criminology, the structure of the tactics of the trial can be considered: its own trial tactics; the tactics of supporting state prosecution; a tactics of professional protection. The authors consider the genesis of judicial tactics as a forensic category. Based on the analysis of scientific positions, it is concluded that the tactics of judicial proceedings are cumulative, i.e. includes the tactics of prosecution, defence tactics and tactics of the court (judge), which, in fact, combines them. They are joined by the tactics of other participants in the process (victim, defendant). There was offered an adjusted definition of the concept of trial tactics in criminal proceedings as a logically consistent final part of forensic tactics, which is a system of scientific provisions and practical recommendations for selection and application both individual tactics of research evidence as well as most effective effects appropriate lines of conduct by the court and the parties of criminal proceedings in order to solve the problems of criminal justice successfully.

Key words: trial; forensic tactics; tactics; legal actions.

Надіслано до редколегії 28.03.2022
Рекомендовано до публікації 07.04.2022